

בבא בתרא קכו

משה שווערד

1. ספר דבר יעקב

ה) בכור שמיחה מיחה - הרשב"ם והרא"ם

בשיטה מפרשים דהיינו שהבכור תבע חלוקה, ומאותו זמן יש לבכור קודם חלוקה ויש לו שני חלקים בנכסים, ואם השביח יכול לטעון ארעאי אשבח. ולכאורה קשה דאכתי לא עשו חלוקה. וצ"ל שיש לבכור ב' חלקים בתפוסת הבית מרגע שמחה ולכן מקבל פ"ש בשבח.

ובחי' הר"ן ביאר כעין דברי הרשב"ם, אלא שמדבריו משמע שאין הבכור צריך לתבוע חלוקה אלא מספיק שיאמר שרצונו לקבל חלק בכורה, דאין לבכור קודם חלוקה כיון שמתנה קרייה רחמנא ובמתנה אינו זוכה עד שיאמר רוצה אני, ולאחר שאמר רוצה אני יש לבכור פ"ש בתפוסת הבית.

וכתב הקה"י [סימן ט] שיש נ"מ בין פירוש הרשב"ם לפירוש הר"ן אם הבכור גילה דעתו שרוצה פ"ש ואינו תובע חלוקה. וכן נ"מ לענין דבר שאין בו שיעור חלוקה, שלפי הרשב"ם לא מהני מחאה ולפי הר"ן מהני.

וכתב הקה"ש [אות ת] ור' שמואל [אות מג] שמדברי התוס' [בע"ב ד"ה והלכתא ע"ש אות ד] מוכח שחולקים על הרשב"ם וס"ל הא דיש לבכור קודם חלוקה הכוונה מזמן מיתת האב. וכן מוכח מהר"ף והריטב"א [הובא להלן קכו: אות א].

ולפי דבריהם קשה אם יש לבכור קודם חלוקה א"כ ארעיה אשבח ולמה אינו נוטל פ"ש בשבח, עיין להלן קכו: אות א.

2. ספר דבר יעקב

ה) אבל דרכום לא - הרשב"ם פירש משום שקנה בשינוי. ומקשה הרש"ש דא"כ יקנו האחים גם חלק פשיטות ולא רק חלק בכורה. והנה"מ [סימן רעח-ב] מקשה דא"כ יקנו לא רק השבח אלא גם הענבים עצמם. ותירצו שאין כוונת האחים לגזול הענבים עצמם, וכל כוונתם למנוע מהבכור את השבח ורק בו איכא גזילה.

[והנ"י לומד שאין כאן כלל ענין של גזילה ושינוי אלא ענין של יורד לשדה חבירו ללא רשות, שאם הבכור מיחה ובכל זאת האחים בצרו הם כיוורדים שלא ברשות, והוא נוטל השבח ומשלם ההוצאה, אבל לענין דריכה אינם כיוורדים שלא ברשות, וצ"ב.

3. תוספות מסכת בבא בתרא דף קכו עמוד א

אבל דרכו לא - לפי הקונטרס דטעמא משום דקנאום בשינוי קשיא דהיכי פריך מעיקרא ענבים והשתא חמרא הא איכא למ"ד בהגוזל קמא (ב"ק ד' צה.) שינוי במקומו עומד.

4. ספר דבר יעקב

(ט) תד"ה אבל וכו' קשיא דהיכי פריך מעיקרא ענבים והשתא חמרא הא איכא למ"ד בהגוזל קמא שינוי במקומו עומד - כלומר יש אמוראים שפוסקים כמו מ"ד ששינוי אינו קונה, וא"כ אפשר שגם ר' יוסף ושמואל ס"ל כן. רע"א [בגליון הש"ס] והקה"ח [סימן רעז-ה] מתרצים שקושית הגמ' כאן על ר' יוסף ושמואל שסוברים בהדיא בב"ק ששינוי קונה.

הנה"מ [סימן רעז-ב] דוחה תירוץ הקה"ח שכאן האחים לא רוצים לגזול הענבים אלא השבת, ואיכא שינוי בשבת ולא בעיקר הדבר, וזה תלוי במחלוקת אחרת של תנאים [בב"ק דף צה], וכוזה אפשר שגם לר' יוסף ושמואל אין שינוי קונה.

5. ספר דבר יעקב

(א) והלכתא יש לבכור קודם חלוקה - הרי"ף מביא ד"א [תורי"ד כתב כן בשם ר' נחשון גאון] כיון דקיי"ל שיש לבכור קודם חלוקה א"כ הלכתא כרבי שבכור נוטל פ"ש במלוה ובשבת, דאע"ג דלא מטא לידיה כמאן דמטי לידיה דמי. והרי"ף חולק ומבאר שדוקא לענין גוף הנכסים שנמצא בידי אביהם קאמר הכא שיש לבכור קודם חלוקה, אבל לענין המלוה [או השבת] שליתא ברשות האב אין לבכור קודם חלוקה.

הקה"ח [סימן ט] מבאר שיטת הרי"ף והריטב"א שס"ל שבכור זוכה קודם חלוקה בקנין הגוף ללא קנין פירות, ולענין קנין פירות עדיין כולם שווים עד זמן חלוקה, וזה נלמד מהא דאמרה תורה שאינו נוטל פ"ש אלא במצוי ולא בראוי, דמשמע דאתי קרא למעוטי שאינו נוטל פ"ש בשום דבר הבא אח"כ בין שבה ובין מלוה משום שקנין פירות אינו זוכה עד שעת חלוקה.

6. ספר שערים מצויינים בהלכה

משנה האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים, לא אמר כלום. כתב הרמב"ן עה"כ (תצא כא-טז) "לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה", יראה לי שאין המצוה הזאת נוהג אלא בחיי הבכור, אבל אם מת הבכור בחיי אביו, והניח בנים, מותר לאביו להעביר חלק בכורתו, מדכתיב "על פני", כי

לא מצאתי לשון על פני רק בחייו, כמו (במדבר ג-ד) "על פני אהרן אביהם", וכן (נח יא-כח) "על פני תרח אביו". והגר"י פיק בס' מיני תרגימא, הביא ראיה לדבריו מכאן, מדתנן האומר איש פלוני בני בכור, ולא תנא איש פלוני בכורי, אלא נקט בני דוקא, כלומר רק מפני שהוא בנו, אבל על בן מבני הבכור, דהיינו שמת בנו הבכור והניח אחריו בן, אז אם אמר לא יטול פי שנים, דבריו קיימים [ועי' בשו"ע (ח"מ ס"י רפא ס"א) דנקט "האומר איש פלוני בכורי" ולא נקט "בני"]. אבל כתשו מהרי"ט (ח"מ ס"י עא) מוכח שלא כהרמב"ן, דפסק במעשה כזה דבן הבכור נוטל

ולפי דברי הרמב"ן מיושב מה שנטל יעקב אבינו הבכורה מראובן והעבירה ליוסף [עי' בדברינו לעיל קכג. ד"ה מה ראה], אע"ג דאמרי' כאן האומר בני פלוני בכור לא יטול פי שנים לא אמר כלום, ומבאר בתוספות ברכה

(במדבר שם) דכיון שהעברת הבכורה מראובן ליוסף התקיימה בחלוקת הארץ, ואז לא היה ראובן עוד בחיים, לכן היה רשאי לעשות כן אף בחיי ראובן.

7. ספר דבר יעקב

ובמשנה [פאה ו-יא] תנן אם אמר הריני קוצר ע"מ שאטול את השכחה, יש לו דין שכחה ואסור לו ליטול. ומבאר הרע"ב משום שהוי מתנה על מה שכתוב בתורה. ומקשה רע"א מה צריך טעם זה, הרי אפ' נימא שתנאו קיים הכא לא שייך תנאי, שתנאי שייך היכא שעושה מעשה על תנאי, והכא באיזה מעשה נעשה התנאי, הרי אינו יכול לומר שאם התנאי לא יקיים ויחול דין שכחה איני קוצר, וא"כ מה שייך הכא תנאי. ובתפארת ישראל [בועז אות ו'] מקשה למה רע"א תמה על הרע"ב, ולא מקשה מהגמ' כאן שקאמר לענין ירושה שהוי מתנה על מש"כ בתורה. והשיב לו רע"א שעמד בזה ומצא לזה קצת ישוב ואכמ"ל. וצ"ל שלענין ירושה כיון שהוא הבעלים על נכסים הוי כאילו הוא נותן ליורשיו ולכן יכול לעשות בזה תנאי [כ"כ ח"י הגר"ש סימן כח אות ה ואות ו].

ח] לימא מתנ' דלא כר' יהודה דאי ר' יהודה האמר בדבר של ממון תנאו קיים – האמרי משה [סימן לח-כג] והברכ"ש [ב"מ סימן לח-ב] מקשים דתנאי שייך היכא דעושה מעשה של חלות ועושה תנאי בחלות, כגון מקדש אשה ועושה תנאי בחלות הקידושין, אבל אצלנו לענין ירושה שאינו עושה שום חלות מה שייך לעשות תנאי, ודומה למי שמזיק ע"מ שלא לשלם או מי שהולך למות ומתנה שאשתו לא תהיה מותרת לשוק שלא שייך בזה תנאי.

8. ספר דבר יעקב

ובק"ש [אות תג] תירץ דב' סוגי סילוק איכא, סילוק מהנכסים וסילוק מעיקר זכות יורש [וכ"כ חזו"א [אה"ע סימן עז-י] וקובה"ע סימן מ-ב] שאיכא ב' סוגי סילוק, סילוק מהנכסים וסילוק מדין יורש, ונ"מ שסילוק מהנכסים מהני אף אם מסתלק מחלק מהנכסים, וסילוק מדין יורש הוי סילוק מהכל. עוד נ"מ אם הבעל יכול לאחר הנישואין להסתלק מאותם נכסים שהאשה עדיין לא זכתה בהם, עיין קו"ש אות ריד]. ובחיי האב א"א להסתלק מהנכסים אלא הסילוק מדין בכור, וסובר הקה"ח שאפשר להסתלק מדין בכור כיון שמתנה קריה רחמנא. ולאחר מיתת האב כבר יש לו דין בכור וא"א להסתלק מדין בכור, ומהני סילוק רק מהנכסים, וזה מהני רק למ"ד יש לבכור קודם חלוקה.

יא] רד"ה התם וכו' אבל הכא מי מחיל מה הנאה יש לו לבן שימחול ואע"פ ששתק הבן אין זו מחילה דאינו רוצה להכעיס את אביו – א. משמע מהרשב"ם שאם הבן מחיל מרצונו מהני מחילתו. וכן משמע בר' גרשום. והרשב"א והר"ן מקשים איך מועיל מחילה הרי אין יורש יכול להסתלק מירושת אבותיו [כתו' פג. וב"ב מט:]. ולכן מבארים הרשב"א והר"ן והריטב"א דרבנותא קאמר הכא לא מחיל וה"ה אם מחיל אין מחילתו מחילה. הקה"ח [סימן רעח-יג] כתב דהרשב"ם כתב כן משום חלק בכורה שמתנה קרייה רחמנא ולכן כתב ההג' אשרי שמחלק בכורה מועיל סילוק בחיי האב, ולכן קאמר הרשב"ם שכאן הבן אינו מחיל

9. רמב"ם הלכות נחלות פרק ו הלכה א

אין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו ולא לעקור הירושה מן היורש אע"פ שזה ממון הוא, לפי שנאמר בפרשת נחלות והיתה לבני ישראל לחוקת משפט לומר שחוקה זו לא תשתנה ואין התנאי מועיל בה, בין שצוה והוא בריא בין שהיה שכיב מרע בין על פה בין בכתב אינו מועיל.

10. ספר דבר יעקב

רע"א [ד"ה גם] תירץ שאיכא מחלוקת הסוגיות, דמסוגיה דידן משמע שהבן אינו מחיל, אבל אם היה מחיל היה מועיל, ופליג על ר' כהנא [ב"ב מט. וכתו' פג.] שקאמר שא"א למחול על נחלת אבותיו. ולפי רב כהנא הטעם שהיורש אינו יכול למחול הוי משום חוקת משפט. ולפ"ז ה"ה שאין האב המוריש יכול להתנות משום קרא דחוקת משפט.

ומקשים האחרונים [רע"א, אבן האזל, זכרו"ש סימן סג-א] למה הוצרך הרמב"ם לטעם אחר, ולא אמר הטעם שנאמר בגמ' הכא לא מחיל.

11. ספר דבר יעקב

רש"י [כתו' נו. וקידו' יט:] כתב רק הטעם משום צערא דגופא.

גם הרמב"ם [אישות ו-י] כתב שלענין עונה לא מהני תנאי. המל"מ והריטב"א [אצלנו וקידו' יט] מביאים ירושלמי שס"ל שמהני תנאי לענין עונה כיון שהוי הנאת הגוף כממון דמי. ומצד המצוה צ"ל כיון שהוי המצוה חיוב אל האשה, הוי כדבר שבממון שיכול להתנות.

(יב) רד"ה בדבר של ממון-שאר וכסות אבל עונת תשמיש מצוה היא וצערא דגופא הוא - הרשב"ם קאמר ב' טעמים שלא מהני תנאי לבטל עונה, חדא דמצוה היא ועוד שהוי צערא דגופא. ומשמע במצוה גם בדבר שבממון אין תנאי קיים [גליון מהרש"א].

[הלח"מ [אישות טו-א] מקשה על הרמב"ם שכתב שהאשה יכולה למחול על עונה, למה בע"מ שאין לך עלי שאר כסות ועונה כתב הרמב"ם שאין התנאי חל לענין עונה. ותירץ שלענין עונה תולים שלא מחלה מחילה גמורה כיון שיש לה צערא דגופא, ורק אמרה שמסכימה כדי שירצה לקדשה, אבל אם מוחלת על עונה אחרי הנישואין תולים שמחלה בלב שלם.]

12. ספר דבר יעקב

[ג] רד"ה אבל וכו' ומספיקא לא יהינן ליה פי שנים ואפי' אם תפס מפקינן מיניה - הטעם שלא מהני תפיסה מבואר בהג' אשרי כיון שהוי תפיסה לאחר שנולד הספק. וקשה דשיטת הרשב"ם [להלן קלג. סוד"ה א"ל רב יימר וברשב"ם העיקרי קלב. ד"ה אתקנתא] כמו שיטת הרמב"ם שמהני תפיסה לאחר לידת הספק. והגידו'ש מקשה למה קאמר הרשב"ם שמוקמינן אחזקתיה, הרי הרשב"ם [לעיל צב.] פוסק הלכה כסומכוס שעושים יחלוקו. ותירץ שליכא כאן עדות כלל, דכיון שהאב לא אמר עדות מבוררת, אינו נחשב כלל אף לספק עדות, ואין אנו מסתפקים כלל ולכן לא מהני תפיסה.]

13. ספר שערם מצויינים בהלכה

ועי"ש בישועות יעקב. ועי' ברש"י עה"כ (מקץ מב-לח) "לא ירד בני עמכם", שהביא בשם המדרש, דלא קיבל יעקב דברי ראובן, אמר בכור שוטה הוא זה כו'. ופירש בחי' הרד"ל על המדרש (שם צא-ט) דכיון שאינו נוטל פי שנים דניתנה הבכורה ליוסף, לכן אמר בכור שוטה. וכן פירש בתשו' חתם סופר (או"ח סוס"י כח), עי"ש שהאריך בזה, והבאנו מקצת דבריו לעיל (קיו. ד"ה מרגלים).

דכל בוכרא דאמא בכור סכלא קארו ליה. פרשב"ם לא משום שטותו, אלא לפי שאינו בכור גמור, כמו הדס שוטה [עי' במס' סוכה לב:] שאינו כשר. ובמהרש"ל כתב הטעם דבכור שוטה הוא, משום שנותן לכהן חמשה סלעים, אבל אינו נוטל פי שנים, ומן האב לחוד קרוי בוכרא חכימא, לפי שירוש שני חלקים, וא"צ לפדותו, ודרך מליצה הוא. וכ"כ בהגה' מהריעב"ץ. ועי' במס' יבמות (טו.) אח קטן יש לי בכור שטן הוא כו', ובתנא דבי אליהו זוטא (פ"א) גרס, בכור שוטה הוא,

העברת הבכורה מראובן ליוסף

משה שווערד

1. יד רמ"ה מסכת בבא בתרא דף קכו עמוד ב

ואי קשיא לך אי ס"ד דכי אמר איש פלוני בכור הוא לא יטול פי שנים לא אמר כלום, א"כ יעקב אבינו נמי כי א"ל לראובן פחוז כמים אל תותר מאי אהני ליה. ועוד מי מצי אמרת נמי לגבי אחד במקום בת ובת במקום בן לא אמר כלום, והא כתיב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. והאי לישנא לשון ירושה משמע דלהו יורשין בנכסי יעקב כראובן ושמעון, דהא ראובן ושמעון לא מקבלי מתנות הוו אלא יורשין הוו, והא אפרים ומנשה בחיי יוסף אבוהון לגבי נכסי יעקב לאו בני ירושה נינהו וכאחר במקום בת ובת במקום בן דאמו ואמאי אהני.

וכי תימא כי אפקעיה יעקב אבינו לבכורה מראובן לאו בהאי קרא דפחוז כמים אל תותר אפקעה מיניה. ודאקני לה ליוסף נמי לאו בקרא דאפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי בלחוד אקנייה נהליה, אלא כל חד מהני קראי למילתא אחריתי אצטריך. ואפקעתא דבכורה מראובן מקרא אחרינא נפיק דכתיב ואני הנה נתתי לך שכמ אחד על אחיך, ולשון מתנה הוא דקי"ל דאם אמר משום מתנה אפילו למי שאין ראוי ליורשו דבריו קימין וכל שכן למי שראוי ליורשו. מ"מ היכי מצי לאקנויי באמירה בעלמא, הא קי"ל דמתנת שכיב מרע באמירה בעלמא דקנייא אפילו במי שאין ראוי ליורשו א"נ במקום בכור. מדרבנן בעלמא הוא דאלו מדאורייתא חד מאנפי הקנאה בעי,

אלא קודם מתן תורה שאני ונתנה תורה ונתחדשה הלכה. והכי נמי מסתברא דאי לא תימא הכי יעקב גופיה במאי קניה לבכורה דעשו דבר שלא בא לעולם הוא. ועוד הא קי"ל בסוף פרק מי שמת (דף קנ"ט ע"א) בכור שמכר חלק בחיי אביו ומת הבן בחיי אביו ואחר כך מת אביו בנו מוציא מיד הלקוחות, וכ"ש הוא דמצי מפיק. אלא מאי אית לך למימר קודם מתן תורה שאני ה"נ קודם מתן תורה שאני.

2. אור החיים בראשית פרשת ויחי פרק מט

וקודם לבא לביאור הכתובים יש לנו לחקור חקירה אחת והיא איך עשה יעקב הפך מה שכתוב בתורה (תצא כ"א ט"ז) לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור והוא בכר יוסף בן רחל האהובה אצלו על פני ראובן בן לאה השנואה. וקודם צריך לתת לב אם האבות היה עליהם חיוב קיום כל התורה כי הלא מצינו שיעקב נשא ב' אחיות ואברהם לא מל עד שהיה זקן וכן כמה פרטים:

ומעתה מה מקום לקושיא זו שבכר בן האהובה תהיה זו כערלה של אברהם קודם שנצטווה וכנשיאת ב' אחיות ליעקב. וראיתי לרמב"ן (תולדות כ"ו ה') שנתן טעם ליעקב שנשא ב' אחיות כי לא היה בארץ עד כאן, ואין דבריו חזקים בסמוכות כי מי גילה לו סוד זה שלא היה שומר תורה אלא בארץ אחר שאין הפרש בין הארץ לח"ל באותן פרטי המצוות שלא שמרום האבות:

והנכון בעיני הוא כי האבות קבלו התורה משם שקבל מנח שקבל מחנוך שקבל מאדם הראשון. אשר למדה מפי הגבורה דכתיב אז ראה וגו' ויאמר לאדם, (זהר ח"א קצט א) ושבאמצעותה צוהו לעבוד גן עדן וכמו שפירשתי בפסוק (לעיל ב' ט"ו) לעבדה ולשמרה. [1] אך לא נצטוה אלא על ז' מצוות שאם יעבור עליהם יהרג אבל שאר התורה קרוב לשכר אם יעשה

ורחוק מן ההפסד אם לא יקיים, וכדרך שיש לנו גם אחר נתינת התורה שיש מצות שאם יעשה אותם האדם יטול שכר ואם לאו אין לו עונש עליהם כמו כן היה מיום ברא אלקים אדם בכל התורה חוץ מז' מצות, והאבות לצד חביבותם בה' וחשקם באושר עליון קיימו הכל כאומרו (כ"ו ה') עקב אשר שמע וגו', ואמרו ז"ל (יומא כח ב) קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין ואת בניו הקים תחתיו להרויח תועלת המצוות ועסק התורה, **אבל במקום שהיו רואים תועלת דבר ההצלחה להם** כמו שתאמר יעקב כשהרגיש בהצלחתו בנישואי שתי האחיות **העלים עין מריות הנמשך מקיום המצוה שהוא כיון שאין לו עונש אם לא יקיימנה כל עוד שלא נתנה תורה**, ומה גם אם נאמר שהיו עושים על פי הדיבור כי האבות נביאים היו וה' אמר להם לעשות כן, ודבר זה דומה למה שכתב רמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ט) כי נביא שאמר לעבור על איסור מאיסורי התורה לפי שעה שומעין לו כאלוהו בהר הכרמל וגו' גם יאמן יעקב שעשה מעשה על פי נבואתו שיכול לישא ב' אחיות לפי שעה לא שיעקר איסור ב' אחיות, ומה גם בזמן שלא היה להם עונש על הדבר אלא הקרבת התועלת אם יקיימו כנזכר, גם יהודה על ידי מלאך הורשה לקחת תמר כאומרם ז"ל (ב"ר פ' פ"ד) למה שנמשך ממנה מהאצלת נשמות הקדושות, ולפי זה נאמר כי יעקב נראה בעיניו להעניש ראובן על אשר חלל יצעו ונטל ממנו הבכורה או [2] **שכן נאמר לו בנבואה**, וכמו שכן אמר הכתוב בדברי הימים (א' ה') ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף. ועדיין אין הדבר מספיק כי למה לא ניתנה אלא ליוסף ולא ליהודה או לשאר אחים הגדולים, ובס' הזוהר פ' וישלח דף קע"ו כתב טעם הדבר וז"ל בשעתא דעאל לגבה דלאה כל ההוא ליליא רעותיה ולביה הוה ברחל דחשיב דרחל איהי וכו' אהדר עובדא לאתריה וכו' בכורתיה אהדרת ליוסף וכו' ע"כ. הנה טעם זה מספיק לנטילת בכורה מראובן ותעמוד ביוסף כי הוא כפי האמת שעלה במחשבה ראשונה בביאה ראשונה כשהטיל זרעו יעקב חשב באמו. אלא קשה למה הוצרך הכתוב לומר ובחללו יצועי אביו וגו' הלא אפילו אם לא היה ראובן מחלל יצועי אביו הבכורה ליוסף נוגעת כנזכר: